

طرح ایجاد مرکز اطلاع‌رسانی بیرجندشناسی

دکتر ناهید بنی‌اقبال

مقدمه

وابستگی هرگونه پژوهش، توسعه و برنامه‌ریزی به منابع اطلاعاتی نشان می‌دهد که اطلاعات با تمامی مشخصات خود یک ماده اولیه است. در حقیقت اطلاعات امروز چیزی ورای کالای مصرفی و در ردیف آب و برق به منزله مایحتاج اولیه زندگی به‌شمار می‌رود که باید در اختیار باشد تا بنا به احتیاج مورد استفاده قرار گیرد.^۱

نظریه‌پردازان قرون ارتباطات و اطلاع‌رسانی معتقدند که گزارش وقایع از هر کجا که واقع شوند در همان لحظه وقوع، به انسان عصر جدید، هر جا که باشد، در هر لحظه که به آن احتیاج داشته باشد و درخصوص هر مطلبی که اراده کند و اطلاعاتی که می‌جوید هر کجا که ذخیره شده باشد باید به او برسد.^۲

اگر قرار باشد که ما در هر نقطه که هستیم بتوانیم با جهان اطراف خود ارتباط برقرار کنیم، لازم است که ابزار و امکانات این ارتباط فراهم باشد. این امر اگر از نظر اقتصادی برای همه میسر نیست دست‌کم از نظر فنی با انجام آزمایش‌هایی از قبیل ارسال محتوای چندین جلد کتاب در

مدت یک ثانیه از طریق ارتباطات لیزری یا نوری از قاره‌ای به قاره دیگر، روز به روز امکان‌پذیرتر می‌شود.^۳

افزایش منابع اطلاعاتی، متقاضیان اطلاعات به‌ویژه اطلاعات پردازش‌شده را افزایش داده است. این تقاضاها، مجموعه‌های کافی و سازمان‌دهی شده و خدمات به موقع و سریع را می‌طلبد. ساکنان استان خراسان جنوبی، این مروراید ساحل کویر، ساکنانی که بردبار و شکمبا مشکلات فراوان از جمله در برابر خشکسالی‌ها مقاومت ورزیده و در گسترش علم و فرهنگ کوشیده‌اند، سزاوار هستند تا در طلیعه گسترش سیاسی این سرزمین از آخرین پرش بزرگ تمدن بشر یعنی اطلاع‌رسانی و فن‌آوری اطلاعات بهره‌جویند.

هدف طرح

هدف یک مرکز اطلاع‌رسانی همواره ارتقاء توان دریافت و جذب اطلاعات پیرامون خود و افزایش سرعت، دقت و تسهیل دسترسی به اطلاعات است. ایجاد مرکز اطلاع‌رسانی بیرجندشناسی نه تنها تحقق این سرعت، دقت و سهولت را فراهم خواهد ساخت بلکه آگاهی از اطلاعات موجود کمک می‌کند که برنامه‌ریزی‌های صحیح براساس سیاست‌گذاری‌های مناسب و خط‌مشی‌های معین با پرهیز از دوباره‌کاری‌ها و اتلاف هزینه، نیرو و زمان انجام گیرد. تحقق ایجاد چنین مرکزی در تمامی عملکردهای پژوهشی، عمرانی و اقتصادی تأثیر مثبتی خواهد داشت.

فایده طرح

ایجاد مرکز اطلاع‌رسانی بیرجندشناسی تلاشی خواهد بود برای گردآوری سازماندهی، ذخیره‌سازی و ارائه خدمات اطلاعاتی در زمینه‌های مختلف مربوط به بیرجند و به‌طور کلی استان خراسان جنوبی. آگاهی از اطلاعات موجود، نیازمندان به این اطلاعات را قادر می‌سازد تا با تکیه بر قدرت این اطلاعات به تولید دانش و اطلاعات جدیدتری پردازند و سهمی را در تولید علم در سطح ملی داشته باشند.

نگاهی به پیشینه تاریخی این منطقه و بررسی زندگینامه فرزنانگان و دانشوران، بررسی تاریخ آموزش، سازماندهی آموزشی و فرهنگ منطقه نشان می‌دهد که تاکنون سهم قابل ملاحظه‌ای از تولید اطلاعات علمی، ادبی و تاریخی کشور را بر عهده داشته، اما این اطلاعات ناشناخته مانده و اگر شناختی هم انجام گرفته دسترسی به آن امکان‌پذیر نبوده است.

لذا تأسیس سازمانی مستقل یا وابسته به بنیاد ایران‌شناسی، استانداری یا سازمان میراث فرهنگی گامی اساسی در راه ایجاد امکان دستیابی به این اطلاعات خواهد بود و با فعالیت‌های این سازمان علمی- پژوهشی از انجام بسیاری از پژوهش‌های مکرر جلوگیری شده، نتایج پژوهش‌های انجام شده گردآوری و سازماندهی شده و مجموعه‌ای را می‌سازد که پاسخگوی نیازهای پژوهش‌های آینده خواهد بود و بهترین امکان را برای شناساندن توانایی‌ها، قدرت‌ها و در عین حال کمبودها و ضعف‌های منطقه فراهم خواهد ساخت.

پیشینه طرح

در خبرنامه‌ای که توسط مرکز مطالعات و تحقیقات منطقه‌ای جنوب خراسان با نام مرکز بیرجندشناسی در آذر ماه ۱۳۷۹ منتشر شد، دلایل توجیهی تأسیس چنین مرکزی با پنج بخش تابع آمده که بخش پنجم آن به بیرجندشناسی اختصاص داشت و تنها نامی از آن برده شده بود و در اهداف و سیاست‌های تحقیقاتی این بخش در ماده ۹ آن به «ایجاد مرکزی که همه منابع اطلاعاتی و تحقیقاتی مربوط به این منطقه در آن گردآوری شود و بتواند با عکس، اسلاید، فیلم، دیسک‌های کامپیوتری و دیگر وسایل و سایر جلوه‌های فرهنگی و مناظر طبیعی و ذخایر گوناگون بیرجند را بنمایاند» اشاره شده است.^۴

اما از ادامه کار این مرکز مطالعات و تحقیقات که بیشترین هدف خود را انجام فعالیت‌ها اعم از مطالعات بنیادی و کاربردی در علوم انسانی، بهداشت و علوم پزشکی ذکر کرده بود، هیچ‌گونه خبری نیست و از این خبرنامه تاکنون شماره دومی منتشر نشده است.

در همین خبرنامه در مقاله‌ای که توسط استاد محترم دانشگاه فردوسی مشهد و عضو مرکز خراسان‌شناسی در مشهد آقای دکتر محمدرضا راشد محصل و با عنوان «نیازهای پژوهشی

بیرجند» تدوین شده به نیاز تأسیس مرکز بیرجندشناسی به صورت مستقل یا وابسته به دانشگاه‌ها و ایجاد کتابخانه‌ای در این مرکز و در بند ۳ به منابعی که باید در این کتابخانه گردآوری شود اشاره شده است.^۵

البته تمامی این اظهار نظرهای فوق متعاقب بیان مسئله‌ای بود که در هفته‌نامه آوای بیرجند به صورت یکی از پیشنهادات نهایی برای برنامه‌ریزی آینده در مقاله‌ای با عنوان کتاب، کتابخانه، مسائل و تنگناهای آن در شهرستان بیرجند بدین شرح مطرح شد. «فکر ایجاد کتابخانه ملی شهر بیرجند به صورت زیرمجموعه‌ای از کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران برای حفظ آثار مکتوب بومی، منطقه‌ای و استانی که بتواند ضمن نمایاندن سهم بیرجند در تولید میراث مکتوب و اطلاعات موجود، مجموعه‌ای را به وجود آورد که نیازمندی‌های اطلاعاتی پژوهشگرانی که قصد پژوهش، برنامه‌ریزی و شناخت توانائی‌های منطقه را دارند فراهم سازد.»^۶

فعالیت‌های انجام شده

دانشجوی کتابداری سابق و کارشناس ارشد کتابخانه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی آقای محمد محسن گلدانی براساس علاقه و پیوستگی به فرهنگ بومی خود یعنی بیرجند، شروع به گردآوری منابع مربوط به بیرجند و به طور کلی منطقه جنوب خراسان نموده و تاکنون منابع قابل ملاحظه‌ای را به شرح زیر فراهم آورده است.

کتاب‌ها: شامل دو گروه جمعاً ۱۵۰ عنوان که گروه اول هفتاد عنوان و خاص مسائل بیرجند و منطقه استان خراسان جنوبی است. گروه دیگر با ۸۰ عنوان که بخشی از آن راجع به بیرجند است. احتمال عنوان‌هایی که شناسایی نشده بسیار کم است. استفاده از این منابع می‌تواند دستمایه تدوین تاریخ مفصل شهر بیرجند و منطقه جنوب خراسان باشد.

مقالات: مقالاتی که استخراج شده از مجلات، روزنامه‌ها، سمینارها و دیگر گردهمائی‌هایی است که جمعاً ۶۵۰ عنوان مقاله را تشکیل می‌دهد و زمینه‌های مختلف موضوعی را می‌پوشاند. از تمامی مقالاتی که مجلات و یا منبع آن مربوط به بیرجند نبوده و تنها همان یک مقاله این ارتباط را داشته کپی تهیه و صحافی شده است.

پایان‌نامه‌ها: تاکنون ۱۵۰ پایان‌نامه در مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران و تعداد بسیار کمی از دانشگاه مشهد شناسایی شده است. این رقم با محاسبه پایان‌نامه‌های دانشگاه علوم پزشکی بیرجند به دو برابر افزایش می‌یابد. تهیه کپی از این پایان‌نامه‌ها علاوه بر ارتباط‌های درون سازمانی و اخذ مجوز نیازمند هزینه صفحه‌ای حداقل ۲۰۰ ریال است که از عهده مالی این علاقه‌مند به گردآوری متون خارج بوده است. اما فهرست توصیفی و تحلیلی تمامی پایان‌نامه‌های شناسایی شده فراهم گردیده است.

طرح‌های پژوهشی: از طرح‌هایی که سند آنها منتشر شده و یا به نوعی دسترسی به آن امکان‌پذیر بوده است و یا کپی آنچه که در سازمان‌های شهر تهران و یا در سازمان‌های واقع در شهر بیرجند از جمله طرح‌های ادارات کشاورزی، بهداشت و درمان و دانشگاه‌ها بوده، تهیه و جمع‌آوری شده است که تعداد آنها به ۱۰۰ عنوان بالغ می‌شود و هنوز طرح‌هایی در تمامی سازمان‌های دولتی از جمله آموزش و پرورش و غیره وجود دارد که دسترسی به آنها نیاز به پیگیری برای دریافت مجوز بوده که این پیگیری نیازمند نیرو و وقت کافی است که در بضاعت گردآورنده نبوده است و باید با پیگیری‌های سازمانی به انجام رسد.

گزارش‌ها: ۷۰ عنوان گزارش سازمانی و فعالیت‌های سازمان‌های دولتی و غیردولتی گردآوری شده که این گزارش‌ها به همراه طرح‌های بند فوق می‌تواند اطلاعات ارزشمندی از اوضاع اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، هنری، صنعتی، کشاورزی و آموزشی منطقه را ارائه دهد تا در برنامه‌ریزی‌های توسعه آینده مبنای تصمیم‌گیری‌های صحیح و مؤثر باشد. البته گزارش‌های سازمانی بیشتری وجود دارد که باید شناسایی و کپی آن تهیه گردد.

نقشه‌ها: ۳۰ عنوان نقشه مربوط به بیرجند از گذشته و حال جمع‌آوری شده که این رقم می‌تواند به چند برابر افزایش یابد زیرا نقشه‌های زیادی از انواع زمین‌شناسی، معادن، روستاها و غیره در سازمان‌هایی از قبیل سازمان زمین‌شناسی کشور، سازمان منابع طبیعی و نظایر آن شناسایی شده که تهیه آن متضمن ارتباط و توافق‌های سازمانی است و در اختیار فرد قرار نمی‌گیرد.

منابع سمعی و بصری: تعداد بی‌شماری فیلم، اسلاید، لوح فشرده و کاست‌های تصویری و صوتی در سازمان‌های صدا و سیما، میراث فرهنگی، بنیاد ایران‌شناسی و غیره وجود دارد که تهیه کپی

آنها نیازمند ارتباط‌های درون‌سازمانی و هزینه‌بر است. این سازمان‌ها شناسایی شده اما هنوز درخصوص تهیه منابع اقدامی انجام نگرفته است.

مجلات و روزنامه‌ها: این بخش از منابع نیز شامل دو گروه هستند پاره‌ای از مجلات مخصوص بیرجند و مسائل منطقه است و پاره‌ای دیگر تنها در یک یا دو مقوله و خبرهای خود به این منطقه پرداخته‌اند که جمعاً حدود ۴۰ عنوان را تشکیل می‌دهد. لازم به ذکر است که در حال حاضر آمار نشریات جاری اعم از روزنامه و مجله در شهر بیرجند بیش از ۵ عنوان نیست.

جزوات: مقداری جزوه، کاتالوگ، بروشور و اعلامیه گردآوری شده که پاره‌ای از آنها متضمن اطلاعات ارزشمندی است که در نوع خود در هیچ منبع دیگری امکان دسترسی به آن وجود ندارد.

پیش‌نیازهای طرح

در کمتر استان و شهرستانی ممکن است اتفاق افتد که عاشقی دلسوخته کمر همت به گردآوری منابع بومی خود بندد که از شمار این معدود یک کتابدار اهل دل بیرجندی تلاش کرده و در صورتی که امکان تهیه اصل منبع را داشته، اصل آن و در صورتی که امکان تهیه اصل نبوده کپی و در نهایت در عدم امکان دسترسی به این دو، اطلاعات کتابشناختی آن را گردآوری کرده است. در حال حاضر ترس از افزون شدن منابع و کمبود امکانات فردی، که توانایی پایه‌پایی با این افزایش اطلاعات را ندارد، موجب شده تا دست از مجموعه نازنین خود شسته و منابع را در اختیار سازمانی قرار دهد که به عاقبت کار آن اعتماد کامل داشته باشد و بدیهی است که چنین مرکزی باید دارای هویت دولتی و وابسته به یکی از سازمان‌های معتبر از جمله بنیاد ایران‌شناسی، استانداری، سازمان میراث فرهنگی و یا دانشگاه‌ها باشد.

در شرایط بازار گرم خرید و فروش منابع تاریخی به‌خصوص منابع قدیمی، بسیار کسانی هستند که درصدد صید این گونه مجموعه‌ها می‌باشند و احتمالاً این تلاشگر دلسوز می‌تواند بهای بیشتری از این بازار کسب نماید تا آنها را در اختیار یک سازمان دولتی قرار دهد. اما نگرانی از جایگاهی که این منابع خواهند داشت او را بر آن داشته که عاشقانه به تأسیس مرکز اطلاع‌رسانی

بیرجندشناسی دل خوش کند و به امید روزی باشد که این منابعی را که همچون فرزند خود دوست دارد در جایگاهی قرار دهد که قابل دسترسی تمامی فرزندان این منطقه و پژوهشگرانی که نیازمند اطلاعات مربوط به منطقه هستند، باشد.

لذا با معرفی این مجموعه برای تأسیس و راه‌اندازی مرکز اطلاع‌رسانی بیرجندشناسی و تکمیل مجموعه پیشنهادی ذیل ارائه می‌شوند.

فضا: تاکنون در خصوص اختصاص تمام و یا بخشی از خانه مسکونی مرحوم شریف، فرماندار قدیم شهر بیرجند که بر فراز مرتفع‌ترین نقطه شهر و با زیربنای نسبتاً وسیعی ساخته شده است به مرکز بیرجندشناسی رایزنی‌های چندی توسط نگارنده با سازمان میراث فرهنگی انجام گرفته که نیازمند تصمیم‌گیری‌های جدی سازمان‌یافته و پشتیبانی شده می‌باشد.

البته فضاهای دیگری در ساختمان‌های وابسته به میراث فرهنگی پیش‌بینی می‌شود که وابسته به مقدمات و امکانات است که به تصمیم‌گیری‌های مسئولین محترم بستگی دارد.

فعالیت‌های تکمیل‌کننده مجموعه

۱- در خصوص گردآوری منابع مکتوب اعم از چاپی و خطی باید تلاشی انجام گیرد و چه بسا خانه به خانه انجام شود تا نسخ خطی و یا چاپی شناخته نشده که در صندوقچه‌های زیرزمین‌ها، خاک‌آلوده و ناشناس مانده‌اند شناسایی و از صاحبان آن خریداری و یا در صورت عدم رضایت به امانت گرفته شده و کپی آن تهیه شود.

۲- تلاش پی‌گیر برای تهیه کپی از نسخ خطی آثار ادیبان، علما و دانشمندان این خطه که در کتابخانه‌های ایران و جهان موجود است. این امر در صورتی که پشتوانه مالی داشته باشد از نظر اجرایی و فنی کاری است معمول در سطح کتابخانه‌ها و امکان گردآوری آنها از طریق مکاتبات و انتقال اطلاعات الکترونیکی بسیار سریع و محتمل است.

۳- اقدام جهت تهیه کپی پایان‌نامه‌های شناسایی شده و پشتیبانی مالی و سازمانی جهت انجام این کار و نیز کمک‌رسانی برای شناسایی پایان‌نامه‌های دانشگاه‌های بیرجند که در خصوص موضوعات و مسائل بیرجند و منطقه تدوین شده‌اند. با اطلاعات به‌دست آمده از این پایان‌نامه‌ها

چنین پیش‌بینی می‌شود که بانک اطلاعات پژوهش‌های انجام شده غنای کافی برای ارائه اطلاعات مورد نیاز هر گونه طرح توسعه و برنامه‌ریزی را داشته باشد.

۴- هر گونه مجموعه گردآوری شده نیازمند سازماندهی و آماده‌سازی اطلاعات آن منابع است تا امکان دسترسی و بازیابی سهل و سریع آن فراهم شود. اطلاعات کتابشناختی منابع گردآوری شده و یا شناسایی شده به صورت دستی تدوین شده و آماده ورود به کامپیوتر می‌باشد که نیازمند پشتوانه مالی است.

علاوه بر اطلاعات کتابشناختی، مناسب خواهد بود که منابع این مجموعه چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی شود که امور فنی آن نیازمند نیروی انسانی متخصص و پشتوانه مالی است، در غیر این صورت اطلاعات پردازش کافی نخواهد داشت.

هزینه‌های طرح

۱- هزینه اختصاص فضا و تجهیز آن به لوازم و وسایل ضروری مناسب، اعم از قفسه، میز، صندلی، کامپیوتر و دیگر امکانات رایانه‌ای مثل خط اینترنت و امکان ایجاد سایت تحت وب.

۲- هزینه خرید مجموعه از گردآورنده زحمتکش که مشقت‌های مالی را تحمل کرده و مجموعه را با تلاش وافر خود نسبتاً به روز نگهداری کرده است.

۳- هزینه تهیه منابعی که شناسایی شده و اصل آن وجود دارد برای خرید و یا منابعی که شناسایی شده و باید کپی آن تهیه شود مانند پایان‌نامه‌ها، گزارش‌ها، طرح‌ها و منابع دیداری- شنیداری.

۴- هزینه پی‌گیری و شناسایی منابعی که احتمال می‌رود وجود داشته باشد و نیازمند نیروی انسانی و زمان است.

۵- هزینه ایجاد پایگاه اطلاعات کامپیوتری و فراهم‌سازی مقدمات بانک‌های اطلاعات منابع، مشاهیر، آمارها، نقشه‌ها و غیره و ایجاد امکان دستیابی به این اطلاعات از طریق اینترنت و سایت‌های تحت وب.

۶- هزینه اشاعه اطلاعات منابع گردآوری شده به صورت الکترونیکی بر روی لوح فشرده و چاپ کاغذی آن با عنوان کتابشناسی استان خراسان جنوبی.

اولویت‌های اجرایی طرح

- ۱- اختصاص فضا و به موازات آن خرید منابع از گردآورنده؛
- ۲- تجهیز فضا و به موازات آن ایجاد امکان سازماندهی کامل منابع؛
- ۳- نشر اطلاعات منابع به صورت کاغذی و الکترونیکی؛
- ۴- انتقال منابع به بیرجند و به موازات آن استخدام نیروی متخصص برای ارائه خدمات؛
- ۵- ادامه فعالیت‌های شناسایی، گردآوری و سازماندهی برای به روز نگه داشتن این مرکز اطلاع‌رسانی از جمله آمارهای لازم از مرکز آمار ایران به صورت الکترونیکی.

نتایج طرح

- ۱- تدوین کتابشناسی بیرجند به صورت چاپی؛
- ۲- تهیه لوح فشرده اطلاعات منابع مربوط به بیرجند؛
- ۳- ایجاد بانک اطلاعات مشاهیر و فرزندانگان با معرفی شخصیت‌ها و آثار و تأثیرات آنها بر فرهنگ و تمدن منطقه؛
- ۴- تدوین تاریخ مفصل بیرجند و منطقه براساس اطلاعات منابع موجود؛
- ۵- دسترسی به تمامی این فعالیت‌های اطلاعاتی در سراسر دنیا از طریق اینترنت و سایت مخصوص بیرجندشناسی تحت وب.

پی‌نوشت‌ها

۱. یک جهان، چندین صدا (گزارش مک براید)، الی ایل [و دیگران] ...، ترجمه ایرج پاد، تهران، سروش، ۱۳۶۹، ص ۶۲.
۲. شرایبیر سروان، ژان لوئی، نیروی پیام، ترجمه سروش حبیبی، ویرایش دوم، تهران، سروش، ۱۳۷۱، ص ۲۷۹.
۳. حسین السستی، حسن، دنیای شگفت انگیز ارتباطات ماهواره‌ای، تهران، سروش، ۱۳۷۱، ص ۱۰.
۴. خبرنامه مرکز مطالعات و تحقیقات، دلایل توجیهی تأسیس مرکز عالی مطالعات و تحقیقات منطقه‌ای جنوب خراسان، بیرجند، خبرنامه مرکز مطالعات و تحقیقات منطقه‌ای جنوب خراسان، سال اول، شماره ۱، ۱۳۷۹، ص ۵.
۵. راشد محصل، محمدرضا، «نیازهای پژوهشی بیرجند»، در دلایل توجیهی تأسیس مرکز ...، ص ۷.
۶. بنی‌اقبال، ناهید، «کتاب، کتابخانه، مسائل و تنگناهای آن در شهر بیرجند»، آوای بیرجند، سال سوم، شماره ۸۷، ۱۳۷۸، ص ۴.